

## „A cigánykérdést a szocialista humanizmusnak megfelelően kell megoldani.”

– A szektoriális cigánypolitika végrehajtása

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1950-es években\*

---

A hatalomátvételt követően több mint tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a pártállam megalkossa központi cigánypolitikáját, így az úgynevezett „*cigánykérdés*” – a Horthy-korszakhoz – hasonlóan döntően közegészségügyi és rendészeti kérdés maradt. A különböző minisztériumok továbbra is a maguk belátásai szerint jártak el, felsőbb iránymutatás hiányában a korábbi évtizedek kirekesztő gyakorlataihoz nyúltak vissza. Annak ellenére, hogy a Horthy-korszaktól mereven elhatárolódtak e téren is, sokszor az akkor fogant elgondolásokat valósították meg és terjesztették ki országosan. A Horthy-korszakban az 1940-es évektől egyes településeken cigány igazolványokat állítottak ki a csendőrök munkájának a megkönnyítése érdekében, a belügyi szervek cigány összeírásai, szakzsargonnal élve „*cigányrazziái*” pedig mondhatni rendszeresnek számítottak.<sup>1</sup> A Belügyminisztérium az 1950-es években a „*kóborcigányok*” részére bevezette az úgynevezett fekete személyi igazolványokat és egy cigányösszeírást is elrendelt.<sup>2</sup> A BM 1953-as felmérése szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 186 cigánytelepen közel tizennégyezer személy lakott és az egész megyében egy „*kóbor bandát*” sem találtak.<sup>3</sup> Egy 1958-as megyei felmérés szerint a legtöbb járásában ugyan előfordult vándorlás (1. sz. táblázat), azonban számuk elenyésző volt.<sup>4</sup> Ennek ellenére az Észak-magyarországi megye tanácsi apparátusa mégis rendszeresen napirenden tartotta a „*kóborcigányok*” megrendezésének a tervét, mely során helyenként az általuk kárhozottatott világ mondatai is visszacsengtek:

„Kóbor cigányok munkára kényszerítése: Ez a legsúlyosabb probléma mert itt radikális adm[inisztratív] intézkedésekre lenne szükség. Ezek számára egy tábort kellene létesíteni, ahol dolgozni kellene. Ez különösen a fiatal csavargók nevelése szempontjából lenne fontos. A megrögzött csavargóktól pedig meg kellene tisztítani a járást (hasonlóan mint Budapestet a kétes elemektől).”<sup>5</sup>

„Amely cigány még ezután sem képes a megfelelő életkörülményeket biztosítani családjának, számára a szabadon választott munka még mindig nehezebbre esik, helyesnek tartanánk ha az ilyen munkakerülőket javító-nevelő büntetéssel megfelelő őrizet mellett kényszerítenénk rá a munkára ezzel egyszer rászakotnánk a munkára, másodszer pedig a végzett munkája után megfelelő munkabérből részesülne, amiből a családjának is jutna a szükségletekre.”<sup>6</sup>

„A megrögzött csavargó és kóbor cigányokat rendőri és bírói úton javító nevelő munkára kellene kötelezni. Ezzel mint nevelési módszerrel kellene élni. Ez csak úgy hajtható végre, ha a munkahely részükre biztosítható, a munkaadó vállalatok alkalmazásuktól nem zárkoznak el mereven, mint az a legutóbbi években gyakran előfordult.”<sup>7</sup>

Az Egészségügyi Minisztérium a BM-hez hasonlóan folytatta a Horthy Mikós nevével fémjelzett korszakban bevett intézkedéseket, nevezetesen a cigánytelepek egészségügyi ellenőrzését, tetvtelenítését és fertőtlenítését. Míg azokat az előző korszakban rendre elmulasztották a felelősök,<sup>8</sup> addig a szocialista korszakban az 1950-es évek második felétől az úgynevezett kényszermosdatásokat a megelőzésre hivatkozva rendszeresítették és végre is hajtották.<sup>9</sup> A „*kóborcigányokat*” nemcsak a közbiztonság, hanem a közegészségügy szem-

pontjából is veszélyesnek tartották Borsod-Abaúj-Zemplén megyében: „*A tetvesség kérdésének felszámolását a cigányok kóborló, vándorló életmódja és egészségügyi kultúrájuknak igen alacsony színvonala rendkívül nagymértékben megnehezíti. Megállapításaink szerint a tetű behurcolását és így a járványügyi veszélyt főleg a Szabolcs-Szatmár, de Hajdú-Bihar megyéből is bevándorló, vagy állandó vándorlásban lévő cigányok jelentik.*”<sup>10</sup> Előfordult olyan járás az adott megyében, ahol a KÖJÁL akár kéthetente is fertőtlenítette a cigánytelepeket.<sup>11</sup> Az 1950-es évek második felére a tetvesség a 239 cigánytelep 31 százalékán egyáltalán nem fordult elő, a 47 százalékán időnként, míg 22 százalékán állandóan egy-egy személyben. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közegészségügyi-Járványügyi Állomás igazgatója az 1950-es évek végén megállapította egyik beszámolójában, hogy az erőfeszítéseiknek köszönhetően „*eltvedesedett cigánytelepülésünk nincs*”.<sup>12</sup>

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága először 1955 decemberében szánta rá magát arra, hogy napirendre tűzze a magyarországi cigányság helyzetének a megvitatását. A pártapparátus, mivel nem rendelkezett komolyabb ismeretekkel, statisztákkal a kérdést illetően, ezért beszámolókat kért az illetékes felsőbb szervektől és számos megyétől. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetésétől nemcsak jelentést kértek, hanem a Népművelési Minisztérium vizsgálóbizottságot is kiküldött az ottani viszonyok feltérképezése érdekében.<sup>13</sup>

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei beszámoló meglehetősen szűkszavúan mutatta be a megyében élő cigányság szociális helyzetét és azzal összefüggésben belső tagozódását. A megyében élő cigány lakosságot három kategóriába sorolta a beszámoló, ami inkább a dokumentum készítőinek a meglátásait tükrözték, mintsem a helyzet valós leírását. Mindenesetre kirajzolódott belőle, hogy a megyei vezetés döntően a lakhatás és a foglalkoztatás mikéntje alapján sorolta be a cigányokat és határozottan elkülönítette egymástól a beilleszkedés különböző lépcsőfokait, egyúttal megfogalmazva a helyi hatalom számára elfogadható és propagálni kívánt cigány életmódot.<sup>14</sup> A cigány lakosság ilyenformán történő három kategóriába sorolása rendre visszaköszönt az 1950-es 1960-as években a központi szervek irataiban is, csak azzal a különbséggel, hogy a cigány kultúra minden elemének teljes elhagyását is a beilleszkedés részének tekintették.<sup>15</sup>

A jelentés szerint a közel 15 000 főnyi Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság jelentős része cigánytelepen lakott, ahol „*elkülönítve, falu, vagy város külső periferiáján élnek a maguk sajátos életét*”, alkalmi munkákból tengődtek, illetve gyermekeik nagyrészt nem jártak iskolába. A cigány lakosság kevesebb, mint negyede állandó munkaviszonnyal rendelkezett vállalatoknál, üzemeknél, valamint gyermekik beiskolázása – néhány kivételtől eltekintve – megtörtént, összességében a jelentés megállapította, hogy „*rendezettebb körülmények között élnek, házuk, életmódjuk, öltözködésük többnyire megfelel szocialista életünk követelményeinek.*” A nem cigány lakosság között elszórta élő cigányokról, a megyei cigányság töredék részéről nyilatkozott legkedvezőbben a beszámoló; kiemelte, hogy életvitelük és szociális helyzetük tekintetében nem térnek el a környezettüktől, „*életmódjuk, viselkedésük, öltözetük megfelel a kívánalmaknak*”.<sup>16</sup>

A felsőbb szervek, valamint az ez ügyben megkeresett megyék adatszolgáltatásait követően a „*magyarországi cigány-kérdés rendezésére*” elkészült egy előterjesztés, mely szerint Magyarországon közel 130 ezer cigány lakos élt, vagyis a tanácsai iratok szerint az ország cigány lakosságának több mint tíz százaléka a vizsgált megyében élt. A rendezési és közegészségügyi szempontok túlsúlyával íródott javaslat meglehetősen lesújtó képet festett a magyarországi cigányság lakhatási, oktatási, egészségügyi és foglalkoztatási helyzetéről egyaránt. Fontos kiemelni, hogy az anyagban szintén kitértek a cigányság bel-

ső tagozódására, igaz csak néhány sor erejéig, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei jelentéshez hasonlóan a beilleszkedés nem a cigány kultúra elhagyását jelentette, sőt rögzítették a dokumentumban, hogy „a cigányság értékes népi kultúráját támogassák a népművelési szervek”.<sup>17</sup> E téren 1957-től kezdődően következett be egy fordulat a központi szervek irattermékében, mígnem 1961-től hivatalosan is kárhozatra ítélték a cigány kultúrát, a hagyományokat és a nyelvet.<sup>18</sup>

Az MDP Politika Bizottságának szánt javaslat szervezeti kérdésekkel kapcsolatban is megfogalmazott iránymutatásokat a Minisztertanácsnak, valamint a megyei, járási és települési tanácsoknak. A Minisztertanácsot bízta volna meg a kérdés koordinációjával, a megyei tanácsok végrehajtó bizottságain belül pedig úgynevezett „külön cigánycsoporthozás” létrehozását írta elő azoknak a megyéknek, ahol jelentős számban éltek cigányok, a többi megyének csak egy felelőst kellett volna kijelölniük. A járáások esetén szintén az imént részletezett szervezeti módosítást javasolta az előterjesztés, míg a községekben a végrehajtó bizottságokban egy személy lett volna az ügy illetékese. Azonban az előterjesztés végül sosem került napirendre az MDP Politikai Bizottságának az ülésén,<sup>19</sup> így a központilag koordinált, a megyéket cselekvésre és az ehhez szükséges szervezeti újításokra ösztönző intézkedések is elmaradtak. Vagyis a különböző megyék továbbra is a maguk belátásai szerint jártak el, vagy egy lépést sem tettek a cigányság tarthatatlan viszonyainak a javítása érdekében.<sup>20</sup>

A megyei tanácsok e téren történő mozgósítását először a „cigány származású elvtársak” kezdeményezésére 1957 októberében létrehozott Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ) kezdte meg.<sup>21</sup> Az újonnan létrehozott Szövetség alapító okiratában és egyesületi alapszabályában<sup>22</sup> komoly hangsúlyt helyezett a felsőbb szervekkel való hathatós együttműködésre, valamint arra, hogy megyei szinten is történjenek kezdeményezések a cigányság életkörülményeinek a megjavítása érdekében: „A Szövetség az egyes megyeszékhelyeken megyei cigánybizottságokat szervez, ahova az állami szervek, a tömegszervezetek és a cigányok egy-egy tagot küldenek be. Ez a bizottság szorosan együttműködik a tanácsokkal és a helyi tömegszervezetekkel. Megszervezi az Országos Cigánytanácsot, melynek tagjai a megyék, állami, tudományos szervek és az egyesület bizottságainak vezetői.”<sup>23</sup> A végül a kezdeti elgondolásnak csupán töredék része valósult meg, ugyan megyei összekötők hálózatát sikerült kiépíteni, de azok helyi szinten szemernyi befolyásra sem tettek szert.<sup>24</sup>

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1958 áprilisában jelezte a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetésnek, hogy május elején felkeresik őket, azért egyeztetésnek a megyei cigányság helyzetéről. Azonban az adott megyében nem sok ismerettel rendelkeztek a kérdéssről, ebből kifolyólag a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az elnöke rögvest utasította a járási és a járási jogú városi tanácsokat, valamint az érintett szerveket, hogy készítsenek beszámolókat közel tíz napos határidővel.<sup>25</sup> Az alább idézett sorok kiválóan érzékeltetik azt a kapkodást, kétségbeesett sürgetést, amit az adatok hiánya, valamint egy országos szerv közeledte kiváltott a VB elnökéből: „Értesítem fent címzett elvtársakat, hogy a közeljövőben a megye székhelyén országos szervek közbejöttével fogjuk megtárgyalni a megye cigányságának helyzetét. Fentiekhez, megyénket illetően konkrét adatokra van szükségünk. [...] A jelentést – az idő rövidsége miatt – sürgetés bevárására nélkül, kérem Titkárságunk címére az adott határidőre (1958. május 4.-ig) beterjeszteni.”<sup>26</sup> A jelentést a funkcionáriusoknak a következő szempontok figyelembe vételével szükségeltetett elkészíteniük; ki kellett térniük a cigányság létszámára, lakhatási, egészségügyi, foglalkoztatási és szociális viszonyaira, továbbá azok megoldására javaslattal is kellett szolgálniuk.

A Borsod-Abauj-Zemplén megyei cigányság lakhatási helyzetéről a járási jelentések – néhány falvat leszámítva – egyöntetűen lesújtó képet festettek. A cigánytelepek, cigánysorok nagyrészt a települések szélén, vagy azoktól távol helyezkedtek el, kivételszámba ment, hogy cigány családok a községek belterületén laktak volna. A cigánytelepeken döntően szűkösen berendezett putrikban, vagy sárkunyhókban laktak, sokszor nyolcan-tizen is összezsúfolódva.<sup>27</sup> A cigánytelepek biztosította tarthatatlan viszonyok, a közutak távolsága és a WC-k hiánya helyenként közegészségügyi problémákat is előidézett: „*A lakások sűrűn egymás mellett vannak építve, minek következtében mellékhelyiségek, különösen WC – a helyiségek építése a közegészségügyi követelményeknek és a közegészségügyi jogszabályoknak megfelelően nem hajtható végre – még azokon a cigánytelepüléseken [...] amely körülmény magában is megmagyarázza a járás területén évenként előforduló elég nagyszámú vérhas megbetegedéseket.*”<sup>28</sup> A hiányos, vagy elégtelen táplálkozás, valamint a dohos földkunyhók miatt gyakoriak voltak a különböző fertőzőes megbetegedések és a tbc. Továbbá a rossz szociális helyzetű, idénymunkából máról holnapra élő cigány családok körében helyenként előfordult a dögevés,<sup>29</sup> ami napirenden tartotta egy esetleges járványveszély kialakulásának a lehetőségét.<sup>30</sup> A cigánytelepekről kitörni vágyóknak szembesülniük kellett a tanácsok és a nem cigány lakosság hathatós ellenállásával, akik „*minden lehetőséget felhasználnak arra, hogy ezt megakadályozzák*”. Az imént említettekre kiváló példát szolgáltat az egyik településen megtörtént eset, melyen egy cigánytelepi lakos a templom közelében szeretett volna házat vásárolni, ami a nem cigány lakosság felháborodását váltotta ki. Akik rögvest elhatározták, hogy meghiúsítják a cigánytelepről kitörni vágyó család tervét; a szülői munkaközösségen keresztül gyűjtést kezdeményeztek, azért, hogy megvásárolják az házat pedagóguslakásnak.<sup>31</sup>

A járási tanácsok a jelentésekben a cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan különböző elképzeléseket vetettek papírra, volt ahol az építkezőknek az állam, vagy az OTP-n keresztül hosszú lejáratú kölcsön biztosításában látták a megoldást, máshol pedig telket juttattak volna, amire csak rendes házra adtak volna építési engedélyt. Azonban a járási tanácsok e tekintetben egyhangúlag azt az álláspontot képviselték, hogy a cigány lakosokat egy helyre szükséges telepíteni, egyrészt azért, hogy könnyebb legyen a közegészségügyi és rendészeti ellenőrzésük, másrészt, így kisebb lenne a nem cigány lakosság ellenállása.<sup>32</sup>

A lakhatási viszonyaival ellentétben a cigány lakosság foglalkoztatási helyzetében tetten érhetőek voltak a szocialista átalakulás első vívmányai (1. sz. táblázat), ami némi elmozdulást jelentett a hagyományos cigánytelepek és megélhetési formák zárt világából. A cigány férfiak egy része már állandó munkahellyel rendelkezett különböző vállalatoknál, üzemeknél, az is előfordult, hogy budapesti építkezéseken dolgoztak, vagyis az extenzív iparosítás és az ország újjáépítése kezdte felszívni a cigány munkavállalókat is. Azonban problémaként jelentkezett a gyakori munkahely-változtatás, például előfordult, hogy valaki kevesebb, mint tíz év alatt közel 15-20 munkahelyen is megfordult. A cigány lakosság jelentősebb része továbbra is alkalmi munkából és napszámból tett szert némi keresetre, vagy a hagyományos cigány mesterségekből biztosította megélhetését, mint üstfoltzó, tollgyűjtő, vályogvető, vagy vándoriparos. A cigány lakosságnak csupán egy töredék része dolgozott földművesként, vagy nyert felvételt a termelőszövetkezetekbe.<sup>33</sup> Az imént említett átmeneti jelenségre a járási tanácsok maguk is felfigyeltek és javaslataikban meg is jelentek az erre a helyzetre adott válaszok, intézkedések, melyek az állandó munkahelyhez kötést és a hagyományos cigány mesterségek keretek közé szorítását szorgalmazták: „*Nem minden cigány szokja meg egyformán az üzem munkafegyelmét. Ebből kiindulva olyan munkaalalmat kell találni, ahol a fegyelem nem annyira szigorú és a keresetük szorgalmuk függvénye lenne. Ilyen foglalkozás lenne a Kosárfonó szövetkezet. [...] A termékekkel (kosár, asztal, székek, szakajtó, lábtörlő stb.) hatóságilag tilos házalni. Ezért szükséges lenne egy szerv, amely az értékesítéssel, átvétellel foglalkozni.*”<sup>34</sup>

**A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság megélhetési adatai az 1958-ban keltezett járási jelentések tükrében (saját szerkesztés) (1. sz. táblázat)<sup>35</sup>**

Járások	Állandó munkavállaló/ alkalmi munkavállaló	Állandó munka- vállaló	Alkalmi mun- kavállaló	Lopás	Koldu- lás	Ván- dorlás
Abaújszántói járás	„csak kevesen tartanak ki állandó munkahelyeiken”	vasúti pályamunkás, építőipar, háziipari szövetkezetek,	gyógynövény és erdei termékek gyűjtése, vályogvetés	előfordult	-	előfordult
Edelényi járás	473 család állandó, míg 359 család alkalmi munkából élt	termelőszövetkezet	idénymunkás, napszamos, vályogvetés, gomba-, szamóca-, csipkeszedés	előfordult	előfordult	előfordult
Encsi járás	653 férfiből 367 697 nőből 44 állandó munkával rendelkezett	földművelés, üzemek	n. a.	előfordult	-	előfordult
Mezőcsáti járás	30% állandó, míg 40% alkalmi munkával rendelkezett	n. a.	tollgyűjtés	előfordult	előfordult	előfordult,
Mezőkövesdi járás	A dolgozó cigány lakosság 25%-a rendelkezett állandó munkával.	n. a.	zenész, vályogvetés, vándoriparos, tollgyűjtő, üstfoltozó	-	-	előfordult
Miskolci járás	848 férfiből 444 állandó munkával rendelkezett	vállalatok, üzemek, gazdaságok	vályogvetés, segédmunka	-	előfordult	-
Ózdi Járás	590 férfiből 358 463 nőből 45 állandó munkával rendelkezett	ipar, gyár, bányüzem	pásztorkodás	-	-	előfordult
Putnoki Járás	367 férfiből 258 411 nőből 61 állandó munkával rendelkezett	üzemek	kosárkötés, gombagyűjtés	-	-	-
Sátoraljaújhelyi járás	„nem bírják az állandó munkahelyet, azt gyakran változtatják”	üzemek, bánya, állami gazdaság, termelőszövetkezet, pásztor, iparos, kovács	napszám, zenész	előfordult	előfordult	előfordult
Szerencsi járás	„igyekeznek állandó megélhetési forráshoz, munkavállaláshoz jutni”	vasúti segédmunkás,	gyékényfonás, kosárfonás, vályogvetés, zenélés	-	-	-
Szikszói járás	25% állandó, míg 75% alkalmi munkával rendelkezett	n. a.	n. a.	előfordult	előfordult	előfordult

A cigány gyermek oktatásával kapcsolatban csupán néhány járási jelentés foglalkozott, a cigány felnőttek részére szervezett analfabéta tanfolyamokról pedig egy sort sem írtak. A cigány gyermekek egy része egyáltalán nem járt iskolába, vagy csak rendszertelenül, mert télvíz idején nem volt megfelelő ruházatuk, vagy részt vettek a család megélhetését biztosító hagyományos cigány mesterségekben, idényjellegű munkákban. Az imént említettek káros hatásáról az egyik járás a következőképpen számolt be: *„Tanulmányi téren nagyfokú amiatt a lemaradásuk. A tananyag alapvető részét csak kis részük sajátítja el, így aztán évről évre lemaradnak, illetve ismétlik az egyes osztályokat. A tankötelek során általában az 1-4 osztályban éri őket, igen kevés jut el közülük a felső tagozatra.”*<sup>36</sup> A hatóságok tehetetlennek bizonyultak a kérdést illetően, mivel a kiszabott bírságokat nem tudták behajtani az érintettek szociális helyzetük miatt, ezért felsőbb szinten már arról tárgyaltak, hogy szabadságvesztéssel büntetik azokat a szülőket, akiknek a gyermek nem jár iskolába, vagy rendszeresen hiányzik.<sup>37</sup>

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács immáron némi ismerettel rendelkezett a megyében élő cigányság helyzetéről, azonban a kérdés napirendre tűzése mégis elmaradt. László Mária<sup>38</sup> az MCKSZ főtitkára 1958 augusztusában már sürgető levelet is címzett a megyének: *„Engedje meg hogy érdeklődünk, hogy személyes ottlétiünkön említett cigányüggyel kapcsolatosan, melyet a V.B. napirendi pontjaként szeretnénk letárgyalni, mi a helyzet? Ugyanis minden megye ez év szeptemberig bezárólag napirendi pontként letárgyalja. Kérjük arra, – mivel már alig van megye hátra – kezdeményezze, hogy a megye tűzze ki napirendi pontként és hívja meg erre az illetékes osztályokat (művelődés, egészségügy, munkügyi) pártszervezetet, belügy és tömegszervezeteket. Az értekezlet anyagát szíveskedjen előtte megküldeni.”*<sup>39</sup> László Mária elmarasztaló levelére elutasító választ kellett kapjon, mivel a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága nem tudta napirendre tűzni a cigányság helyzetének a megvitatását, mert az ügyért felelős személy szeptember elejéig szabadságon tartózkodott.<sup>40</sup> Gyors fordulat következett be az MCKSZ megítélésével kapcsolatosan az Észak-magyarországi megyében, míg 1958 áprilisában mindent azonnal megtettek a kérésükre, néhány hónappal később már egy szabadságon való tartózkodás elég volt ahhoz, hogy kihátráljanak a felszólításuk elől. László Mária személye 1958 tavaszától egyre inkább nem kívánatos személlyé vált a pártállam számára, mivel nem a hatalom berkein belül kibontakozó ideológiai megfontolások mentén vezette a szövetséget. Az imént említettek miatt egy hosszas lejárato hadjáratot követően novemberben eltávolították főtitkári posztjából és helyére olyan személyeket ültettek, akik maradéktalanul végrehajtották az előírtakat.<sup>41</sup> Feltételezhetően a Szövetségen belül bekövetkezett személyi változások is hozzájárultak ahhoz, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a felsőbb szervek még évekig nem foglalkoztak az ülésükön a cigányság helyzetével. Pusztán egy viszonylag terjedelmesebb javaslatokkal ellátott jelentést küldtek a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének 1959 augusztusában, ami döntően a járások, illetve néhány osztály és város beszámolóját összegezte. A kísérőlevélben beismerően megjegyezték, hogy önálló napirendi pontként ugyan nem tárgyalták a cigányság viszonyait, azonban mentegetőzve leszögezték, hogy a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága időnként foglalkozott velük.<sup>42</sup>

A Művelődésügyi Minisztérium 1959 novemberében megrendezett értekezletén Vendég Sándor, a Nemzetiségi Osztály vezetője *„A magyarországi cigánylakosság között végzendő munka időszerű kérdései”* címmel előadást tartott. A tanácskozást – melyen képviseltették magukat az illetékes minisztériumok, valamint társadalmi szervek – abból a megfontolásból hívták össze, hogy egy központi irányvonalat hozzanak létre *„a cigánykérdéssel összefüggő, ma még megoldatlan elvi és gyakorlati kérdésekben”*. Vendég Sándor már beszédének az elején felhívta a figyelmet arra, hogy sokan a cigányságot nemzetiségnek tekintik és a cigány nemzetiségi öntudat erősítését szem előtt tartva, akként is kezelik őket. Külön kiemelte, hogy a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége kezdeti időszakában szintén ezen elgondolások mellett érvelt és

megvalósításuk érdekében tett is intézkedéseket.<sup>43</sup> Az imént említett törekvésekkel kapcsolatosan előítélően, egyúttal lesöpörve azokat, a következőket jegyezte meg: „*E hamis útmutatásokból adódik, hogy a megyei tanácsok egyes dolgozóinál még ma is nap mint nap találkozunk a cigánykérdésnek ezzel az antimarxista értelmezésével.*”<sup>44</sup> Ugyanakkor a megyei tanácsok addigi kezdeményezéseit általánosságban kedvezően képből tüntette fel: „*Magyei tanácsaink felismerték e kérdés fontosságát, elemzik a megye területén élő cigány lakosság helyzetét, foglalkoznak munkába állításuk lehetőségével. Terveket készítenek, amelyek konstruktív elgondolásokat tartalmaznak.*”<sup>45</sup> A Nemzetiségi Osztály vezetője a cigány lakosság mindennapi életét gondjait és az azok megoldásához szükséges intézkedéseket részletezve többször is utalt az Észak-magyarországi megyére, egyfajta negatív példaként emlegetve. Például kiemelte, hogy kirívóan magas a csecsemőhalandóság és a tbc-s megbetegedések száma, aránya.<sup>46</sup>

Az imént említett beszéd korántsem maradt visszhang nélkül. Megjelentették a Művelődésügyi Minisztérium *Tájékoztató* című folyóiratában,<sup>47</sup> vagyis a pártállam sok évi hallgatást követően a kérdéssel kapcsolatos állásfoglalását nyilvánosságra hozta, immáron nem csak egy bizalmas szűk kör szerezhette tudomást a hatalom ebbéli elgondolásairól. Néhány év múlva számos pontja és elgondolása visszaköszött az első cigánysággal kapcsolatos párthatározat szövegében is.<sup>48</sup> Továbbá, mivel valamennyi megyei tanácsnak megküldték, így ténylegesen ettől a pontból kezdődően kezdtek el egy központi irányvonalon mentén foglalkozni a megyei tanácsok a cigányság helyzetével. Ferkovics Sándor az MCKSZ vezetője 1959 decemberében a következő kísérőlevéllel küldte meg a beszéd szövegét a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetésnek: „*Kérjük, hogy a területükön előforduló cigányproblémát ennek értelmében segítsék a megoldáshoz, természetesen a helyi sajátosságok figyelembe vételével. Nem kívánunk sablont alkalmazni a probléma megoldása terén, de szükséges, hogy a melléklet egészének szelleméből kiindulva kezdődjenek meg az intézkedések a kérdés felszámolására.*”<sup>49</sup>

A Művelődésügyi Minisztériumban tartott értekezletnek másik hozománya egy „*országos cigánybizottság*” felállítása volt, melyben az illetékes minisztériumok és társadalmi szervek képviselői vettek részt. A bizottság feladatául egy felsőbb szintű határozattervezet kidolgozását jelölték meg, valamint az ehhez szükséges adatgyűjtést. Az imént említettek miatt Ferkovics Sándor már 1960 januárjában levelet küldött többek között Borsod-Abaúj-Zemplén megyének, melyben felszólította a vezető funkcionáriusokat, hogy véleményezzék az előző év decemberében megküldött anyagot. Továbbá a megyei viszonyok feltérképezésének az érdekében jelentést kért, a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága által kiadott határozatok végrehajtásának a tapasztalatairól. Az Észak-magyarországi megye nem tudott eleget tenni a kérésnek, mivel ez idáig egyetlen napirendi pontot sem szántak rá a cigányságra.<sup>50</sup>

A központi szervek többszöri unszolására végül az illetékes megyei szervek nekiláttak beszámolók készítésének, annak érdekében, hogy sokévi halogatást követően a megyei vezetés is napirendre tudja tűzni a cigányság helyzetének a megvitatását, valamint, hogy kiadjanak egy határozatot a kérdést illetően. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közegészségügyi-Járványügyi Állomás beszámolója szerint 239 cigánytelepen huszonháromezer-ötszáz cigány lakos élt sokszor a legelemibb szükségleteket is nélkülözve. A cigánytelepek egy része mocsaras, lápos területen helyezkedett el, sok helyütt az árnyékszék és az ivóvízellátás sem volt biztosítva, a hulladékkezelés is többnyire megoldatlannak számított (2. sz. táblázat).<sup>51</sup> Az imént említettek miatt az Építés és Közlekedési Osztály a cigány lakosság elszórása mellett érvelve a cigánytelepek felszámolására tett javaslatot: „*Első feladat lenne elkülönített települések felszámolása és minden cigány családnak megfelelő munkakörben való elhelyezése még pedig egymástól távol, hogy rá lennének utalva új környezetükbe való beolvadásra és nem lenne lehetőségük régi életük folytatására.*”<sup>52</sup> Példának okáért az imént idézett sorokban már tetten érhetőek voltak a Vendégh Sándor által rögzített irányelvek. Beszédében kitért arra, hogy

nem szabad a továbbiakban a cigány lakosoknak újabb cigánytelepeket, vagy cigánysorokat létrehozni, hanem el kell szórni őket a nem cigány lakosság közé. Külön kiemelte, egyúttal elítélően nyilatkozta, hogy az Észak-magyarországi megyében azt az álláspontot képviselik, hogy a cigányokat egy helyre szükséges telepíteni.<sup>53</sup>

#### A telepek közegészségügyi helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (2. sz. táblázat)<sup>54</sup>

Telepek elhelyezése			Kút				Telep fekvése	
megfelelő	tűrhető	rossz	jó	tűrhető	rossz	nincs	belterület	külterület
142	18	79	55	83	89	12	117	122
60%	9%	31%	21%	37%	38%	4%	49%	51%

  

Árnyékszék				Szemétkelés			Épületek állapota		
megfelelő	kezdetleges	rossz	nincs	megfelelő	kezdetleges	nincs	jó	tűrhető	rossz
40	66	67	66	16	93	130	56	91	92
17%	27%	28%	27%	7%	39%	54%	23%	38%	39%

A Munkaerőgazdálkodási Osztály egy 1958-ban készült felmérésre hivatkozva kifejtette, hogy a megyében közel huszonötezer cigány lakos élt, akik közül több mint tizenhatezer számított munkaképes korúnak, azonban állandó munkaviszonnyal csak töredékük rendelkezett. Az imént említettek háttérében a jelentés szerint az húzódtott, hogy az üzemek és vállalatok elzárkóztak a cigányok felvételétől „*könnyelmű életmódjukra*” hivatkozva. Ugyanakkor a nem cigány munkások ódzkodására is rámutattak: „*A cigány dolgozótól idegenkednek a többi munkások is. Munkabrigádokba nem veszik be őket gyenge teljesítményük miatt. A tartózkodás tisztátlanság és fertőző veszély miatt is nagy. Közös szálláson senki sem akar a cigányokkal lenni.*”<sup>55</sup> Az imént említett osztály – Vendégh Sándor iránymutatásainak megfelelően – a megoldást részben abban látta, hogy a cigányok hagyományainak és szokásainak megfelelő munkát kell részükre biztosítani, háziipar, vagy szövetkezet formájában.<sup>56</sup>

A Művelődési Osztály ugyan eredményként mutatta fel, hogy a cigány gyermekeket maradéktalanul sikerült beiskoláznia, azonban azt is leszögezte, hogy jelentős részük az általános iskola első három-négy osztályát végzi csak el. Részben a megfelelő ruházat hiánya miatt sokan kimaradnak az iskolából a téli időszakban, melynek eredményeképpen behozhatatlanul lemaradnak a tananyagból és évismétlésre kötelezik őket. Ezért részükre több iskolában túlkoros osztályokat hoztak létre, ami mögött korántsem csak pedagógiai megfontolások húzódtak: „*Nem egy helyen, abból az okból kifolyólag, hogy a cigány tanulók tisztántartásánál komoly bajok tapasztalhatók megpróbálkoztak úgynevezett túlkoros osztályok beállításával, ahova azonban kizárólag cigány tanulókat hoztak össze. [...] A dolgozó szülők nem egy helyen jogosan vetik fel a túlkoros cigány tanulók erkölcstelen beszédét, hiányos öltözékét, ami kiskorú gyermekeik nevelésére károsan hat.*”<sup>57</sup> Fontos megjegyezni, hogy a beszámoló utolsó soraiban a Művelődési Osztály csatlakozott Vendégh Sándor véleményéhez a téren, hogy a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége komolyabb eredményt nem tudott felmutatni, továbbá a Szövetség léte miatt igenis fontos a megyei tanács szervek e téren megnyilvánuló munkássága.<sup>58</sup>



A Munkaerőgazdálkodási Osztály az imént említett jelentésekből, valamint Vendégh Sándor gépelt beszédéből összeállított egy jelentést és egy határozattervezet a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának a részére. Az anyag csupán egy kérdésben szolgált újdonsággal a különböző osztályok beszámolóihoz képest, mégpedig abban, hogy részletesen értekezett arról – a Nemzetiségi Osztály vezetőjének teljes érvkésztét áttemelve – hogy a cigányságot nem lehet nemzetiségnek tekinteni. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a szocialista korszakban ez volt az első ismert dokumentum, ami határozottan ellenezte a cigányság nemzetiségként történő elismerését, tehát e téren is fordulat következett be a megyében.<sup>59</sup> Végül a Hazafias Népfront Megyei Bizottságának a „*Tájékoztató jelentés a borsodmegyei cigányság helyzetéről*” című előterjesztésének a tárgyalását tűzte napirendre a Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága 1961 júniusában. Azonban az ülésen egyáltalán nem foglalkoztak a cigányság helyzetével, mivel meg kellett várniuk az MSZMP KB Politikai Bizottságának rövidesen kiadásra kerülő párthatározatát, azaz a központi cigánypolitika meghatározását.<sup>60</sup>

### Összegzés

A korszakváltás korántsem számított élesnek, a cigánysággal kapcsolatos intézkedésekben és szemléletben érzékelhető volt egyfajta folytonosság mind országos, mind megyei szinten. Az úgynevezett „cigánykérdés” döntően közegészségügyi és rendészeti kérdés maradt, ettől némi elrugaszkodást jelentettek az 1950-es második felében bekövetkezett fejlemények (MCKSZ, Vendégh Sándor beszéde), melynek hatására Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is elkezdtek foglalkozni a cigányság helyzetével. Az adott megyében élő cigányság nagyrészt cigánytelepeken lakott, a beiskolázás terén számottevő előrelépések történtek, azonban a legjelentősebb változás a foglalkoztatás terén következett be a vizsgált időszakban. Erős differenciálódás ment végbe a cigányság körében, míg a cigány munkavállalók egy része már betagozódott a bér munka világába, addig a másik – ugyan még jelentősebb része – a hagyományos cigány megélhetési formákból biztosította a megélhetését. Vagyis nem az 1961-es párthatározatot követően kezdődött meg a cigányság nehéziparba történő betagozódása és a cigány gyermekek beiskolázása, hanem már az azt megelőző időszakban.

### JEGYZETEK

- \* A szektorális cigánypolitikáról lásd bővebben: 2 Hajnáczy Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. In: *Esély*, 2015. 5. sz. 54–92. pp. A tanulmányhoz felhasznált országos szervek forrásai fellelhetők a következő forráskiadványban: Hajnáczy Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- 1 Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 53–66. pp. Balogh-Ebner Márton: „Az átkos múlt maradványainak egy részét felszámoltuk” – Szociálpolitika a gazdaság és az ideológia csapdájában a Kádár-korszakban. In: *Kommentár*, 2015. 6. sz. 63–72. pp.
- 2 Hajnáczy Tamás: A szocialista korszak cigánypolitikájának mérlegéhez. In: *Kritika*, 2016. 3–4. 24–25. pp.
- 3 Purcsi Barna Gyula: A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 256–259. pp.
- 4 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.
- 5 Ua.
- 6 Ua.
- 7 MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.
- 8 Hajnáczy Tamás: A szocialista korszak cigánypolitikájának mérlegéhez. In: *Kritika*, 2016. 3–4. 24–25. pp.
- 9 Bernáth Gábor (szerk.): Kényszermosdatások a cigánytelepeken (1940–1985). Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002.
- 10 MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.
- 11 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

- 12 MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.
- 13 Feitl István: A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. In: *Múltunk*, 2008. 1. sz. 258–259. pp.
- 14 MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ö. e.
- 15 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ö. e., MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel.
- 16 MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ö. e.
- 17 Ua.
- 18 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ö. e. Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. In: *Múltunk*, 2008. 1. sz. 288–301. pp.
- 19 MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ö. e.
- 20 MNL OL XXVIII-M-8 1. d.
- 21 Szesztay Ádám: Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003. 138. p.
- 22 Hajnáczy Tamás (szerk.): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 92–97. pp.
- 23 Uo. 97. p.
- 24 Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. In: *Múltunk*, 2008. 1. sz. 181. p.
- 25 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.
- 26 Ua.
- 27 Ua.
- 28 Ua.
- 29 A cigánytelepi lakosság körében előforduló dögevés 1950-es évekbeli elterjedtségéről lásd bővebben: Hajnáczy Tamás: „*A meg nem evett dög nyomában.*” – Cigányok és dögevés a szocializmus hajnalán. In: *Új Egyenlítő*, 2015. 11. sz. 20–23. pp.
- 30 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.
- 31 Ua.
- 32 Ua.
- 33 Ua.
- 34 Ua.
- 35 Ua.
- 36 Ua.
- 37 Ua.
- 38 László Mária a levelének második felében „más ügyben” is eljárt, kérte a megyei vezetés közreműködését: „*Egyben egy kéréssel is szeretnék Hetényi Elvtárhoz fordulni: [...] község T. Sz. elnöke, akit személyesen jól ismerek, azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy [...] nevű fia ügyében kérjem az Ön támogatását. Egyszerű, becsületes, jóindulatú parasztember, akinek a fia június 28-án a miskolci Villamosipari technikumba küldte a felvételi kérvényét. A jelentkezők nagyon sokan voltak. A fiú igen jó tanuló s ha olyan lesz, mint az édesapja, akkor egy igen becsületes jó kádert kapunk. Ha ez mód volna rá, kérjük a segítségét.*” In: MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.
- 39 MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.
- 40 Ua.
- 41 Sággy Erna: i. m. 278–295. pp.
- 42 Pogány György – Bán Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről. In: Hajnáczy Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956–1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 63–89. pp.
- 43 MNL OL XXIII-M-8. 1. d.
- 44 MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel.
- 45 Ua.
- 46 Ua.
- 47 Vendégh Sándor: A magyarországi cigánylakosság közötti végzendő munka időszerű feladatai. In: *Tájékoztató*, 1960. 2. sz. 38–55.
- 48 MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ö. e.
- 49 MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.
- 50 Ua.
- 51 Ua.
- 52 Ua.
- 53 MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel
- 54 MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.
- 55 Ua.
- 56 Ua.
- 57 Ua.
- 58 Ua.
- 59 Ua.
- 60 MNL BAZML BAZML XXXV-1 5d.